

Een landschap met de Prediking van Johannes de Doper door Abraham Bloemaert

door E. R. MEIJER

Het landschap met de Prediking van Johannes de Doper door Abraham Bloemaert ¹, dat sedert 1950 de collecties van het Rijksmuseum siert, is verworven bij de Londense kunsthandel P. & D. Colnaghi & Co. Ltd. Voordien schijnt het schilderij geruime tijd te hebben gehangen in een hotel op Russell Square, Bloomsbury, waar het als een Italiaans werk beschouwd werd.

Gelukkig hebben wij positievere gegevens over twee bezitters van het stuk in de zeventiende eeuw. In de bibliotheek van het Rijksmuseum bevindt zich een exemplaar van de eerste druk van Van Mander's Schilder-Boeck, dat door een zekere mr Hendrik Houmes te Medemblik in 1671 van kanttekeningen werd voorzien ². Bij de levensbeschrijving van Abraham Bloemaert heeft mr Houmes de volgende aantekening gemaakt: 'bij myn is van hem geweest een seer groot stuck synde een St Janspredicatie waer in quaemen seer aerdighe stammen van boomen en eenigh boerenhuysen en oock seer aerdighe beeldekens, besonderlijk een trommelslaeger daermen sagh natuerelijck de versletentheijt van het vel vanden trommel, ende is teghenwoordigh by de Heer Antoni Rol tot Hoorn'. Het is zeer waarschijnlijk, dat mr Houmes het hier besproken schilderij beschrijft ³.

Het landschap met de Prediking van Johannes de Doper is opgebouwd volgens het Vlaamse schema. Links op de voorgrond sluiten twee knoestige stammen en een brede bladerkroon de compositie af. In het midden deelt een zwaar beschaduwde boomgroep het vergezicht in tweeën. Een rijke afwisseling van lichte en donkere plans accentueert de dieptewerking, terwijl het coloriet op de voorgrond bruingeel, op het middenplan groen en in de verte groenachtig grijs is.

Het strenge schema van de opbouw gaat echter volkomen verloren in de vaart, waarmee figuren en landschap zijn geschilderd. De zilverachtige glans op de schors der stoere stammen links, die met hun dode takken in het niets grijpen of met breed uitwaaierend loof het dampig verschieft omramen; de trommelslager, staande in sierlijk contrapost als spil van de groep, welke in één vloeiende beweging is samengevat, als waren alle figuren beziel door een choreographische gedachte; het coloriet van vermiljoen, saffraangeel en appelgroen maken het schilderij tot een geheel van verrassende schoonheid.

De sfeer van Bloemaert's landschap is niet van sprookjesachtige bekoring, zoals in het werk van de Fluwelen Brueghel, Coninxloo of de Saverij's. Bij Bloemaert is de sfeer Vergiliaans. Het gespierd geschetste verhaal vloeit over in een dichterlijke schildering van zomerse natuurweelde. Terwijl bij de Vlaamse landschapschilders de stoffering meestal slechts een kleurig accent is, dat contrasteert tegen een gordijn van groen, scheidt Bloemaert ruimte om elke figuur, zodat deze in volle plastiek tot zijn recht komt. Hierdoor ontstaat weliswaar een tegenstelling tussen mens en natuur, maar aan de andere kant ook een wederzijdse betrekking, die het geheel een grote mate van realiteit verleent.

Een aanknopingspunt voor de datering van de Johannesprediking biedt De Gheyn's gravure naar Bloemaert uit 1595, voorstellende de Wonderbare Spijziging ⁴. Hierop

Abraham Bloemaert, Landschap met de Prediking van Johannes de Doper

komen verscheidene figuren voor, die men ook op de Johannesprediking aantreft, in het bijzonder de vrouw met de platte hoed links en de zittende naakte mannenfiguur rechts. Delbanco⁵ heeft er echter reeds op gewezen, dat bepaalde motieven bij Bloemaert steeds terugkeren en daarom weinig houvast bieden voor een datering. Bovendien zijn er belangrijke verschillen aan te wijzen tussen de gravure van 1595 en het hier besproken schilderij. Terwijl op de Wonderbare Spijziging uitsluitend heroïsche gestalten voorkomen, heeft Bloemaert in de Johannesprediking enkele genre-motieven verwerkt, zoals bv. het slapende jongetje op de voorgrond, de trommelslager, de rustende herders in de schaduw van de bomen op het middenplan en de liggende figuur geheel links aan de voet van de beuk. Ook tussen beide compositieschema's is er een onderscheid. Terwijl op de gravure de figuren sterk naar voren zijn gehaald en als repoussoir dienen, is dit op het schilderij in mindere mate het geval. Men kijkt hier op de figuren neer, waardoor een rustiger geheel wordt verkregen. De Wonderbare Spijziging is een centraal gerichte compositie, op de Johannesprediking daarentegen wordt de blik in twee verschillende richtingen geleid. Wanneer men de overeenkomsten en de verschillen tussen de gravure en het schilderij in overweging neemt, dan lijkt op grond daarvan een datering enkele jaren na 1595 voor de Johannesprediking gerechtvaardigd.

Het landschap vertoont de kenmerken, welke Müller⁶ geeft voor de werken uit de periode van 1603-1605. Hij ontleent deze kenmerken aan de gravures naar Bloemaert door Matham en Saenredam en aan het schilderij uit de collectie Matsvanszky te Wenen, dat omstreeks 1605-1606 wordt gedateerd. In deze periode vervaardigt

Abraham Bloemaert, Landschap met de Rust op de Vlucht naar Egypte. Utrecht, Centraal Museum

foto Centraal Museum

Bloemaert landschappen met fel belichte huizen op de achtergrond, welke contrasteren met het donkere silhouet van een boomgroep op het middenplan. De boerderijen zijn haveloos en vervallen, de dikke bomen vol knoesten, grillig gevormd, met blote wortels en dode takken. Sterk en veelvuldig zijn de overgangen van licht naar schaduw. Al deze kenmerken zijn ook van toepassing op het landschap met de Prediking van Johannes de Doper.

De punten van beschouwing uit het bovenstaande samenvattend, mag men een datering van de Johannesprediking tussen 1600-1603 aannemelijk achten.

Hoewel het belang van Abraham Bloemaert's vroege werken voor de ontwikkeling van het Noordnederlandse landschap nimmer is ontkend, kon men zijn invloed in deze slechts afmeten naar zijn tekeningen en de daarnaar vervaardigde prenten. Dit is de reden, dat het landschap met de Johannesprediking niet alleen boeit om het verrukkelijk panorama, dat zich voor ons oog ontrolt, maar ook om de nieuwe perspectieven, die het opent voor de bestudering van het vroege zeventiende-eeuwse landschap.

Er bevindt zich trouwens nog een tweede vroeg landschap van Bloemaert's hand in Nederlands bezit: het landschap met de Vlucht naar Egypte in het Centraal Museum te Utrecht⁷, dat daar echter in het tweede kwart van de zeventiende eeuw wordt gedateerd. In de Utrechtse catalogus wordt ter vergelijking verwezen naar het landschap met de Verloren Zoon (vroeger collectie Cook te Richmond, thans te Lemington Spa). Het laatstgenoemde landschap moet m.i. inderdaad in het tweede kwart van de zeventiende eeuw worden geplaatst⁸, maar het laat zich niet vergelijken met het Utrechtse landschap, daar het blonder van toon, breder van schildering en weinig contrastrijk in de licht- en schaduwwerking is. Veeleer kan men het landschap

met de Vlucht naar Egypte naast het Amsterdamse schilderij stellen. Een gelijke verdeling van licht en donker, eenzelfde verloop van het niveau, een overeenkomstige zware afsluiting van de compositie aan de linkerkant. Een verschil is, dat het Utrechtse landschap een nadrukkelijker diagonaal vertoont, wat een reden zou kunnen zijn het iets later dan de Johannesprediking te dateren. Een datering omstreeks 1605 lijkt echter aannemelijk.

De figuren op het landschap met de Vlucht naar Egypte zijn enigszins zwak van structuur. Weliswaar herinnert de Jozef aan de Abraham op Matham's gravure met de Verstoting van Hagar, maar toch kan men zich niet aan de indruk onttrekken, dat de figuren door leerlingenhand zijn ingeschilderd.

Uit twee geschilderde landschappen hebben wij Bloemaert's activiteit kort na 1600 leren kennen. De forse structuur, de elegische sfeer der wijde verschieten, het geweld der knoestige boomstammen, het romantisch contrast van kale tronken tegen dichtbebladerde takken en het verrassende driedimensionale effect maken Bloemaert tot de schepper van een landschapstype, dat later door Jacob van Ruisdael zal worden verwerkt en tot hoogste ontplooiing gebracht.

¹⁾ Doek 139 × 188, gesigneerd onderaan rechts van het midden: A. Blommaert. Zie ook: Verslagen 's Rijks verz. v. Gesch. en Kunst, LXXII, p. 8 e.v. afb. p. 4. ²⁾ E. W. Moes, Aanteekeningen van mr Hendrik Houmes op Van Mander's Schilder-boeck, Oud-Holland 1889, p. 154. ³⁾ De Rijksarchivaris in Noordholland, mr. J. W. Groesbeek, verstrekte ons de volgende gegevens. Mr Anthonij Rol beled de R. K. godsdienst. Hij heeft dan ook waarschijnlijk niet aan een van onze universiteiten gestudeerd, maar in het buitenland (Leuven?). Na op 26 Augustus ondertrouwd te zijn huwt hij op 1 October 1679 te Hoorn te zijnen huize in presentie van twee schepenen als: „mr Anthonis Roll, advocaat, alhier woonende op de Nieuwestraat met Claasje Prangers, j. dr. van Edam”. Kinderen zijn er te Hoorn uit dit huwelijk niet geboren, in ieder geval is er geen enkel kind in de Hoornse doopboeken aangetroffen. Henricus Houmes was blijkbaar afkomstig uit Medemblik en studeerde rechten te Leiden, blijkens zijn inschrijving in het Album Studiorum: „15 Mei 1658 Henricus Houmes, Mediblicensis, 21 j. J(ura)”. ⁴⁾ Hollstein 332. Passavant 203 geeft een eerste staat met het jaartal 1592. ⁵⁾ G. Delbanco, Der Maler Abraham Bloemaert, 1928, p. 31. ⁶⁾ Cornelius Müller, Abraham Bloemaert als Landschaftsmaler, Oud-Holland 1927, p. 193 e.v. ⁷⁾ Cat. 1952, nr 23, afb. 24. ⁸⁾ Delbanco o.c. p. 31, 32, nr 15 dateert m.i. ten onrechte tussen 1612-1616.

J. de Gheyn II naar Abr. Bloemaert, *De wonderbare spijziging*, 1595 (gravure)